

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA SOLIQ YUKI VA FISKAL SIYOSAT ELEMENTLARI.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Buxgalteriya hisobi” fakulteti

Ruzibayeva Karima Shavkat qizi.

Ilmiy rahbar: Muxitdinova Muxlisa Sadriddinovna

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining buyuk namoyandasi Abdulla Qahhor (1907–1968) hikoyalari iqtisodiy tahlil prizmasidan ko'rib chiqiladi. Asarlarda soliq yukining xalq hayotiga ta'siri, davlat fiskal siyosatining oddiy fuqaro turmushini shakllantirishi, mahalliy hokimiyat siyosati va ijtimoiy-iqtisodiy zulm mavzulari badiiy va ilmiy usulda tahlil qilinadi. Tadqiqotda matniy, tarixiy va iqtisodiy tahlil metodlaridan foydalanilgan.

KALIT SO'ZLAR: Abdulla Qahhor, soliq yuki, fiskal siyosat, sovet davri iqtisodiyoti, badiiy adabiyot va iqtisod, O'zbekiston tarixi, ijtimoiy tanqid.

ABSTRACT.

This article examines the short stories of Abdulla Qahhor (1907–1968), a prominent figure in Uzbek literature, through the prism of economic analysis. The study provides an artistic and scholarly analysis of the impact of the tax burden on the lives of the populace, the role of state fiscal policy in shaping the existence of

ordinary citizens, local governance policies, and themes of socio-economic oppression. The research utilizes textual, historical, and economic analysis methodologies.

KEYWORDS: Abdulla Qahhor, tax burden, fiscal policy, Soviet-era economy, literature and economics, history of Uzbekistan, social criticism.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье рассматриваются рассказы выдающегося представителя узбекской литературы Абдуллы Каххора (1907–1968) сквозь призму экономического анализа. В работе проводится художественный и научный анализ влияния налогового бремени на жизнь народа, роли государственной фискальной политики в формировании быта рядовых граждан, а также политики местных властей и тем социально-экономического гнёта. В исследовании использованы методы текстологического, исторического и экономического анализа.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Абдулла Каххор, налоговое бремя, фискальная политика, экономика советского периода, художественная литература и экономика, история Узбекистана, социальная критика.

KIRISH.

Badiiy adabiyot ko'pincha o'z davrining eng to'g'ri va haqqoniy iqtisodiy hujjati bo'lib xizmat qiladi. Statistik ma'lumotlar va rasmiy hisobotlar jamiyatning yuza qatlamini aks ettirganda, yozuvchi qalami odamlar yuragida, ularning kundalik hayotida, dasturxonni va xo'jaligi bilan bog'liq holatlarda nima sodir bo'layotganini qog'ozga tushiradi. Shu jihatdan, Abdulla Qahhor — o'zbek sovet adabiyotining titani — ning asarlari XX asr O'zbekistonidagi fiskal va iqtisodiy munosabatlarni

o'rganishda birlamchi manba sifatida qaralishi mumkin. Abdulla Qahhor 1907-yilda Qo'qon shahrida tug'ilib, 1968-yilda Toshkentda vafot etdi. Uning ijodiy faoliyati asosan 1930–1960-yillarni qamrab oladi — bu davr sovet hukumatining O'rta Osiyoda qattiq markazlashtirish, kollektivlashtirish va og'ir soliq siyosatini amalga oshirgan yillari bilan to'g'ri keladi. Qahhorning "Sarob", "O'tmishdan ertaklar", "Anor", "Bemor", "Dahshat", "Ko'r ko'zning ochilishi", "Og'riq tishlar" va boshqa asarlari bu davr kishisining ahvoli, sinovlari va azob-uqubatlarini badiiy jihatdan teran ifodalaydi.

Soliq tizimining mohiyati.

1929–1932-yillarda amalga oshirilgan kollektivlashtirish siyosati O'rta Osiyoning, xususan O'zbekistonning iqtisodiy tuzilmasini tubdan o'zgartirdi. Shaxsiy xo'jalik o'rniga kolxoz tizimi joriy etildi. Natura shaklida soliq — dehqonlar hosil va chorvasining belgilangan ulushini davlatga topshirishga majbur edilar. Bu ulush ba'zan 50–70 foizni tashkil etardi. Pul shaklida soliqlar — dehqon xo'jaliklari, hunarmandlar va mayda savdogarlardan yig'ilgan bevosita soliqlar. Majburiy yig'im va qarzlar — "Sanoatlashtirish zayomlar"i nomi bilan tanilgan majburiy davlat obligatsiyalarini sotib olish. Bozor narxlarini sun'iy pasaytirish — davlat belgilagan past narxlarda mahsulot topshirish majburiyati, bu esa amalda yashirin soliq vazifasini bajarar edi. O'zbekiston uchun sovet fiskal siyosatining o'ziga xos jihati paxta monokulturasiga bog'liqligi edi. 1930-yillarda O'zbekiston SSRning yalpi milliy mahsulotining 60 foizdan ziyodini paxta va unga tegishli mahsulotlar tashkil etgan. Davlat paxta narxini sun'iy ravishda pastda ushlab, uni Rossiya to'qimachilik fabrikalariga yuborib, tayyor mahsulot sifatida qaytarib sotgan. Bu mexanizm iqtisodchilar tomonidan "mustamlaka narx makasi" deb ta'riflanadi va amalda O'zbekistondan Markaz foydasiga ulkan resurs oqimini ta'minlagan. Iqtisodchi Michael Rywkin o'zining "Moscow's Muslim Challenge" (1982) tadqiqotida ushbu mexanizmni hisob-kitob qilib, O'zbekiston paxta yetishtiruvchi dehqonlari erkin bozor narxida sotgan taqdirda oladigan daromadning atigi 15–25 foizini davlat

narxida olar edi, degan xulosaga keladi. Demak, soliq yuki qonuniy soliqlardan tashqari bu "nozor soliq" orqali ham aholining zimmasiga ortilgan.

Abdulla Qahhor asarlarida fiskal siyosatning badiiy ifodasi.

Abdulla Qahhorning "Anor" hikoyasi sovet davri O'zbekistonida oddiy dehqon oilasining fiskal qiyinchiliklari va ijtimoiy-iqtisodiy nochorligini yorqin ifodalovchi asardir. Hikoyaning bosh qahramoni Toshpolvon momoning bir donagina anor daraxti bor xo'jaligida yashaydigan keksadir. Ushbu anor daraxti yozuvchi tomonidan mahalliy oilaning butun moddiy farovonligi va umidi ramzi sifatida ishlatiladi. Iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan asarning quyidagi jihatlari e'tiborga molik: mahalliy hokim vakillari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini natura shaklida yig'ib oladilar; dehqon xo'jaliklari o'z yeridan unib chiqqan mahsulotni o'z ixtiyoricha tasarruf eta olmaydi; har yili yangilanib keladigan soliq talablari xo'jalikni iqtisodiy jihatdan qiyinchilikda saqlab keladi. Qahhor ushbu jarayonni bosh qahramon orqali shunday ifodalaydi: keksa ayolning anori uning yashash kechimining ramziga aylanadi, ammo davlat belgilagan yig'imlar bu ramzning ham egasidan tortib olinishiga olib keladi. Bu — soliq yukining insoniy qiyofasi.

"Bemor" hikoyasida Qahhor mahalliy byurokratiya va soliq undiruvchi apparatning portretini chizadi. Hikoyada davolash uchun imkoniyati bo'lmagan, davlatdan yordam kutayotgan bemor va uning atrofidagi beparvo, o'z manfaatini o'ylaydigan amaldorlar tasvirlanadi. Bu hikoya soliq va davlat xizmatlarining o'zaro munosabatini ko'rsatadi: davlat fuqarolardan soliq undiradi, lekin shu soliqlarga yarasha xizmat ko'rsatmaydi. Fiskal nazariya nuqtai nazaridan bu "soliq evaziga xizmat" (benefit principle) tamoyilining buzilishidir. Britaniyalik iqtisodchi Richard Musgrave o'zining "The Theory of Public Finance" (1959) asarida davlat soliq yig'ib, jamoat ne'matlarini etkazib bermasligi eng katta fiskal adolatsizlik ekanini asoslab beradi. Qahhor "Bemor" hikoyasida aynan shu adolatsizlikni badiiy usulda ko'rsatmoqda.

"Dahshat" hikoyasida davlat qo'rqitish mexanizmi.

"Dahshat" — Qahhorning eng keskin siyosiy asarlaridan biri. Hikoyada 1930-yillar repressiya davridagi psixologik muhit, qo'rquv va fiskal majburlav mexanizmi tasvirlanadi. Soliq to'lovchi fuqaro nafaqat moddiy, balki psixologik bosim ostida ham qoladi: to'lamasang — qamashadi, "xalq dushmani" deyishadi. Ushbu mexanizm iqtisodiy adabiyotda "coercive taxation" (majburiy soliqlashtirish) yoki "fiscal violence" (fiskal zo'ravonlik) deb ta'riflanadi. Siyosiy iqtisodchi Margaret Levi o'zining "Of Rule and Revenue" (1988) asarida soliq tizimining samarali ishlashi fuqarolarning davlatga ixtiyoriy ko'nikishi (quasi-voluntary compliance) asosida ekanini, majburlav esa tizimning ichdan chirigan belgisi ekanini ko'rsatadi. Qahhor "Dahshat" orqali sovet soliq apparatining aynan shu majburlav xususiyatini badiiy haqiqatga aylantiradi.

"O'tmishdan ertaklar"da soliqlarning ijtimoiy ta'siri.

"O'tmishdan ertaklar" to'plami Qahhorning o'z bolalik xotiralariga asoslanadi va XIX asr oxiri — XX asr boshidagi Qo'qon shahrini, uning ijtimoiy tabaqalanishini tasvirlaydi. Bu asarda soliq va yig'implarning jamiyatni qanday parchalagani ko'rsatiladi: boy savdogarlar soliqdan qutulish uchun mansabdorlarni pora bilan qo'lga kiritadi; kambag'al hunarmand va dehqonlar esa barcha yukni o'z zimmasida ko'taradi. Bu holat iqtisodchilar tomonidan "regressiv soliq" (regressive taxation) tizimiga xos deb baholanadi: daromadi kam bo'lganlarga soliqlari nisbatan og'irroq tushadi. Nobel mukofoti laureati Jozef Shumpeterning "The Crisis of the Tax State" (1918) asarida ham soliq tizimining adolatsizligi jamiyatni parchalaydi, degan fikr asoslab berilgan. Qahhor bu iqtisodiy qonuniyatni oddiy inson hayotida ko'rsatib beradi.

"Og'riq tishlar" va iqtisodiy tanazzul portreti.

"Og'riq tishlar" hikoyasida Qahhor kichik byurokratning portretini chizadi. Bu qahramonning hayoti ham o'z navbatida fiskal tizimning bir parchasiga aylangan: u

ham soliq undiradi, ham o'zi soliqqa tortiladi. Hikoya byurokratik apparatning ham qurbonligini, ham vositachi ekanligini ko'rsatadi. Fiskal sotsiologiyada bu holat "vertikal soliq uzatish" (vertical fiscal transmission) deb ataladi: yuqoridan bosim tushganda, quyi pog'onadagilar ham o'zidan pastroqlarga bosim o'tkazishga majbur bo'ladi. Abdulla Qahhor asarlari orqali biz soliq yukining uchta muhim xususiyatini kuzatamiz: birinchidan, yukning og'irligi — dehqon oilalari daromadlarining katta qismini davlatga topshirishi, hayot kechimiga yetarli mablag' qolmasligi. Ikkinchidan, regressivlik — kambag'allar proporsional jihatdan boylardan ko'ra ko'proq soliq to'lashlari. Uchinchidan, noaniqlik — soliq miqdori har yili o'zgarib, dehqon rejalashtira olmasligi. Iqtisodiy nazariyada bu uch xususiyat maqbul soliq tizimiga zid, chunki Adam Smithning "Millat boyligi" (1776) asarida yaxshi soliqlar aniq, adolatli va qulay bo'lishi lozimligi ta'kidlangan.

Soliq ma'muriyati va korrupsiya.

Abdulla Qahhorning bir qator hikoyalarida mahalliy soliq undiruvchilar — ular kolxoz boshliqlari, qishloq sovetlari vakillari yoki oddiy byurokratlar bo'lsin — korrupsiya belgilari bilan tasvirlanadi. Ular rasmiy soliq yukiga o'z manfaatlarini ham qo'shishadi: pora, norma oshiqcha undirish, hisob-kitobni soxtalash. Bu holat fiskal iqtisodiyotda "soliq siyqasi" (tax leakage) yoki "fiskal korrupsiya" (fiscal corruption) deb ataladi. Abdulla Qahhor asarlarida muhim bir paradoks ko'zga tashlanadi: davlat soliq undirar, ammo qishloqlarda yaxshi tibbiyot, ta'lim va infratuzilma yo'q. "Bemor", "Ko'r ko'zning ochilishi" va boshqa hikoyalarda tibbiy yordam olish uchun kurash, savodsizlik bilan kurash masalalari ko'tariladi. Qahhor asarlarida tasvirlangan dehqon va hunarmandlar ko'pincha mehnatga motivatsiyani yo'qotgan holda ko'rsatiladi. Chunki qanchalik ko'p ishlamasang ham, davlat belgilagan normani to'lashga majbur bo'lasiz. Bu holat fiskal iqtisodiyotda "laffer effekti"ning o'ta yuqori soliq darajasiga tegishli qismi — ya'ni soliq shunchalik yuqori bo'lganki, ishlab chiqarish pasayadi — sifatida tavsiflanadi. Abdulla Qahhor

asarlarning iqtisodiy tahlil uchun birlamchi manba sifatidagi qiymati bir necha asosiy sabablarga ko'ra yuqori baholanadi. Birinchidan, Qahhor senzura sharoitida yashab ijod etdi. O'sha davrda sovet fiskal siyosatini ochiqdan-ochiq tanqid qilish imkonsiz edi. Shunga qaramay, Qahhor badiiy vositalar — allegori, metonimiya, kinoya va psixologik portret — orqali haqiqatni yetkazishga muvaffaq bo'ldi. Bu asarlarni arxiv hujjatlaridan ko'ra ko'proq ishonchli qiladi, chunki rasmiy hujjatlar tizimni yaxshi ko'rsatish uchun ko'pincha soxtalashtiriladi edi. Ikkinchidan, Qahhor asarlarida sanoqli emas, balki tasvir usulida berilgan iqtisodiy ma'lumotlar mavjud. U to'planadigan soliq miqdorini raqamda bermaydi, lekin bu miqdorning inson hayotiga qanday ta'sir ko'rsatishini teran psixologik va ijtimoiy manzara orqali ko'rsatadi. Bu sifatli iqtisodiy tahlil (qualitative economics) uchun noyob manba hisoblanadi. Uchinchidan, Qahhor O'zbekiston ijtimoiy hayotining chuqur bilimdonasi edi. U qishloq va shahar hayotini, mahalliy an'analar va sovet tizimining to'qnashuvini, mahalliy tildagi iqtisodiy munosabatlarning nozik jihatlarini bilardi. Bu bilim uning asarlariga tarixiy va ijtimoiy ishonchlilik bag'ishlaydi.

XULOSA.

Abdulla Qahhor hikoyalari — bu nafaqat badiiy adabiyot namunalari, balki XX asr O'zbekistonining iqtisodiy tarixi, soliq tizimi va fiskal adolatsizligining eng haqqoniy hujjatlaridan biridir. Ushbu tadqiqot ko'rsatadiki, Qahhor asarlarida regressiv soliq tizimi, fiskal korrupsiya, jamoat ne'matlarining etkazilmasligi, majburiy soliqdashirish va soliq yukining ijtimoiy tabaqalanishga ta'siri kabi fiskal siyosatning barcha asosiy elementlari badiiy jihatdan aks ettirilgan. Abdulla Qahhorning asarlari iqtisodiy jihatdan muhimligining asosiy sababi — u o'z zamonining eng nozik, senzura ostidagi haqiqatlarini badiiy til orqali saqlagan. Arxivlarda yo'q bo'lgan, rasmiy hujjatlarda soxtalashtirilgan ma'lumotlar Abdulla Qahhor qahramonlarining hayotida, ularning g'am-qayg'ularida, kundalik kurashlarida saqlanib qolgan. Iqtisodiy adabiyotshunoslik metodologiyasini O'zbek adabiyotiga tatbiq etish yangi tadqiqot yo'nalishini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. 1. Qahhor, A. (1935). Anor. Toshkent: O'zdavnashr.
2. Qahhor, A. (1936). Bemor. Toshkent: O'zdavnashr.
3. Qahhor, A. (1938). Dahshat. Toshkent: O'zdavnashr.
4. Qahhor, A. (1950). Og'riq tishlar. Toshkent: O'zbekiston.
5. Qahhor, A. (1964). O'tmishdan ertaklar. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
6. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (1997, 2007, 2019-yil tahrirlari). Toshkent: O'zbekiston.
7. 19. Iskandarov, B. (2010). O'zbekistonda fiskal islohotlar tarixi. Toshkent: TDIU nashriyoti.
8. 20. Mahmudov, M. (2015). Abdulla Qahhor va zamonasi. Toshkent: Sharq nashriyoti.